

CYPRIAN ROLAND TKACZ
Szkola Doktorska Uniwersytetu Opolskiego
<https://orcid.org/0000-0002-8743-4631>
meteo.olesno@wp.pl

Wpływ polityki cesarskiej na funkcjonowanie Kościoła katolickiego w Państwie Habsburgów Austriackich w latach 1526–1918

1. Definicja nazwy państwa i określenie jego terytorium – 2. Konstytuowanie się nowożytnego mocarstwa katolickiego – 3. Polityka wobec Kościoła katolickiego w latach 1740–1804 – 4. Polityka wobec Kościoła katolickiego w latach 1804–1918

Od średniowiecza przez nowożytność po drugą dekadę XX w. w Europie Środkowej funkcjonował organizm państwowy rządony przez dynastię Habsburgów, który – stopniowo powiększając swoje terytoria – stał się mocarstwem odgrywającym kluczową rolę w tej części świata. Istotnym przymiotem tego państwa był jego katolicki, wyznaniowy charakter, kształtowany przez władających nim monarchów, piastujących od 1452 r. (z krótkimi przerwami) godność cesarzy rzymskich, a od 1804 r. cesarzy austriackich. Na skutek polityki prowadzonej przez kolejnych władców Kościół katolicki mocno zespałał się z państwem i jednocześnie był poddawany jego intensywnemu oddziaływaniu do tego stopnia, że państwo zaczynało regulować wszelkie zasady funkcjonowania Kościoła poza ściśle dogmatycznymi.

Celem przedmiotowego opracowania jest ukazanie wpływu polityki prowadzonej przez kolejnych monarchów habsburskich na funkcjonowanie Kościoła katolickiego w rządzonym przez nich państwie w latach 1526–1918. Dzięki tej polityce ugruntowała się dominująca pozycja Kościoła katolickiego, poddawanego stałej

presji, kontroli oraz ingerencji władz świeckich, czyniących z niego gwaranta stabilności i integralności wielonarodowej struktury.

Do niedawna w literaturze przedmiotu prezentowanej w krajach sukcesyjnych, powstałych w następstwie rozpadu Państwa Habsburgów Austriackich, przedstawiano państwo rządzone przez tę dynastię jako anachroniczny, wieloetniczny twór przeciwstawny nowoczesnym państwom narodowym, co obecne było również w opracowaniach polskojęzycznych¹. Współcześnie odchodzi się od tego poglądu, chociaż wcześniej, szczególnie wśród historyków amerykańskich i austriackich, a także niektórych polskich, do których należy Henryk Wereszycki, funkcjonowały opinie dokonujące pozytywnej oceny tego organizmu państwowego, jego roli oraz znaczenia². Rozpad Państwa Habsburgów Austriackich należy niewątpliwie do najistotniejszych skutków I wojny światowej³. Dokonanie oceny znaczenia tego historycznego państwa, prowadzonej przez niego polityki, a wreszcie jego upadku zawsze nacechowane jest swego rodzaju subiektywizmem badawczym, albowiem każdy z badaczy przedmiotu wnosi do swojej pracy balast własnych przekonań politycznych oraz światopoglądowych, sympatii i antypatii, które w mniejszym bądź większym stopniu znajdują odzwierciedlenie w pracy naukowej⁴. Biorąc pod uwagę i te uwarunkowania, aby osiągnąć wyznaczony cel, należało podczas przygotowywania niniejszego tekstu posłużyć się metodami: analizy i krytyki piśmiennictwa oraz porównawczą. Analiza materiałów piśmienniczych dotyczących przedmiotu pracy, dokonanie ich krytyki w świetle aktualnego stanu badań, a następnie porównanie stanu wiedzy w czasie, kiedy materiały te powstawały, z aktualnym zasobem badawczym, uwzględniającym nowe odkrycia i okoliczności zaistniałe od czasu powstania analizowanych opracowań, pozwoliły na wypracowanie syntezy umożliwiającej osiągnięcie zaprezentowanego celu.

1. Definicja nazwy państwa i określenie jego terytorium

Nazwa Państwo Habsburgów Austriackich została użyta w przedmiotowym opracowaniu celowo, aby zdefiniować organizm polityczny funkcjonujący od epo-

---

¹ Henryk Batowski. 1982. *Rozpad Austro-Węgier*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 11–14, 301–303.

² Antoni Cetnarowicz. 2015. Przedmowa. W Henryk Wereszycki. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków: Wysoki Zamek, 5–6, 8–9.

³ Edmund von Gleise-Horstenau. 2019. *Upadek Austro-Węgier*. Tłum. Katarzyna Mróz-Mazur. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 9.

⁴ Juliusz Bator. 2005. *Wojna Galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*. Kraków: Libron, 13.

ki nowożytnej, obejmujący wszystkie kraje oraz terytoria pozostające do 1918 r. pod wspólnym władztwem dynastii Habsburgów. W Polsce terytoria te określano zwyczajowo mianem Austrii lub pisano o zaborze austriackim, aczkolwiek określenie to jest nieściśle, ponieważ do 1804 r. nie istniało państwo o nazwie Cesarstwo Austriackie. Władcy z dynastii Habsburgów, a następnie z dynastii Habsbursko-Lotaryńskiej, byli cesarzami rzymskimi oraz królami niemieckimi (z krótką przerwą w latach 1742–1745). Nie wszystkie jednak ziemie rządzone na przestrzeni dziejów przez Habsburgów wchodziły w skład Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Były to Królestwo Węgier z Księstwem Siedmiogrodu oraz Królestwem Chorwacji czy też następnie Królestwo Galicji i Lodomerii. Począwszy od drugiej połowy XVII stulecia ten konglomerat różnych krain zaczął się przeobrażać w nowożytny organizm państwowy, nieposiadający jednak żadnej oficjalnej nazwy – najczęściej określany jako posiadłości Domu Habsburgów⁵. Na mapach Europy Środkowej wydawanych po 1700 r. pojawia się twór państwowy o nazwie Austria, nie ograniczający się już do samej właściwej Austrii. W obiegu publicznym występuje też nazwa Dom Austriacki jako synonim dynastii Habsburgów⁶. Pieter Judson – profesor Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego we Florencji używa określenia Imperium Habsburgów, które – podobnie jak nominat Państwo Habsburgów Austriackich – pozwala nie tylko na precyzyjne określenie granic terytorialnych tegoż państwa, ale również na ukazanie jego chronologicznej ciągłości, począwszy od okresu przed 1804 r., kiedy ten organizm nie posiadał formalnej nazwy, poprzez lata 1804–1867, kiedy funkcjonował jako Cesarstwo Austriackie, aż po czas zamykający się w ramach temporalnych 1867–1918, gdy znany był na forum międzynarodowym jako Monarchia Austro-Węgierska. W przypadku nazwy zaproponowanej przez Pietera Judsona zostaje ponadto podkreślony mocarstwowy charakter państwa.

Korzenie władającego tym państwem rodu Habsburgów wywodzą się z leżącego we współczesnej Szwajcarii kantonu Argowia, gdzie posiadał on zamek Habsburg, o pierwotnej nazwie Habichtsburg – Jastrzębi Gród. Początkowo był to ród rycerski, następnie hrabiowski, później możnowładczy, aż wreszcie przekształcił się w dynastię panującą⁷. Austria, Styria, Karyntia oraz Kraina stały się domeną Habsburgów w 1276 r., natomiast w 1363 r. do tych krajów dołączył także Tyrol, a następnie

⁵ Adam Kersten. 1987. *Historia powszechna. Wiek XVII*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 92.

⁶ Pieter M. Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*. Tłum. Sławomir Patlewicz. Warszawa: Bellona, 35.

⁷ Stanisław Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 14–15.

w 1374 i 1382 r. Habsburgowie wzbogacili się o Gorycję i Triest⁸. Wymienione ziemie z czasem zaczęto nazywać dynastycznymi terytoriami dziedzicznymi. Od 1452 r. Habsburgowie sprawowali godność cesarzy rzymskich⁹. W XVI stuleciu nastąpił podział dynastii. Jedność państwa, stanowiącego przedmiot niniejszego opracowania, reprezentuje młodsza linia, wywodząca się od króla niemieckiego Ferdynanda I – brata cesarza rzymskiego Karola V – i nazywana jest linią austriacką, podczas gdy potomkowie cesarza stali się przedstawicielami linii hiszpańskiej¹⁰. Od abdykacji Karola V w 1556 r., kiedy w linii austriackiej korona cesarska stała się faktycznie dziedziczna, Ferdynanda I jako władcę Niemiec obciążył cały problem reformacji¹¹. Dodatkowo Habsburgowie konsekwentnie podejmowali starania o objęcie tronów Czech i Węgier, co trwale nastąpiło w 1526 r.¹² Odtąd terytorium przez nich rządzone zostało rozszerzone o ziemie Korony św. Wacława, w skład których wchodziły Czechy, Morawy, Śląsk i Łużyce¹³. Tego samego roku dynastia objęła również panowanie w zachodniej części ziem Korony św. Stefana, a więc w północno-zachodniej części Królestwa Węgier oraz w Królestwie Chorwacji¹⁴. W zasadzie od tego czasu rozpoczęło swe istnienie nowożytnego Państwa Habsburgów Austriackich, które przetrwało aż do końca I wojny światowej¹⁵. Jego władca zarządzał całym terytorium z Wiednia, w którym dla zintegrowania wszystkich podległych mu krajów utworzono szereg organów i urzędów centralnych¹⁶.

2. Konstytuowanie się nowożytnego mocarstwa katolickiego

U podstaw katolicyzmu Państwa Habsburgów Austriackich stoją istotne wydarzenia z pierwszej połowy XVI w.:

---

⁸ Henryk Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 32, 37–38.

⁹ Władysław Czapliński, Adam Galos, Wacław Korta. 1981. *Historia Niemiec*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 228.

¹⁰ Grodziski. 1992. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 48–50.

¹¹ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 86.

¹² Roman Heck, Marian Orzechowski. 1969. *Historia Czechosłowacji*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 136.

¹³ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 81.

¹⁴ Wacław Felczak. 1983. *Historia Węgier*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 122.

¹⁵ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 78.

¹⁶ Heck, Orzechowski. 1969. *Historia Czechosłowacji*, 137.

- 1) Jasne, klarowne i definitywne opowiedzenie się podczas sejmiku Rzeszy w Wormacji w 1521 r. cesarza Karola V – tytułowanego zwierzchnikiem całego domu Habsburgów – po stronie katolicyzmu, przeciw tezą Marcin Lutra. Cesarz w słowach skierowanych do Reformatora kategorycznie oświadczył, że dochowa wierności katolicyzmowi i jego zwyczajom w zakresie służby Bożej oraz że będzie bronił stanowiska Kościoła, podsumowując to słowami: „Bowiem albo ów pojedynczy mnich błądzi, albo całe chrześcijaństwo od tysiąclecia pobłądziło”¹⁷.
- 2) Odrzucenie przez Karola V podczas sejmiku w Augsburgu w 1530 r. zasad luteranizmu, zaprezentowanych przez Filipa Melanchtona, znanych następnie pod nazwą wyznania ewangelicko-augsburskiego¹⁸. Monarcha zarządził wówczas, aby luteranie w ciągu 7 miesięcy podporządkowali się jego woli¹⁹.
- 3) Zwołanie z inicjatywy Karola V przez papieża Pawła III w 1545 r. soboru, który w historii stał się znany jako Sobór Trydencki²⁰. Poprzedni papież, Klemens VII wyrażał niechęć do zwołania soboru, podczas gdy w krajach niemieckich dostrzegano w nim środek do uregulowania problemów związanych z reformacją²¹.
- 4) Umocnienie się władzy dynastii Habsburgów po wojnie trzydziestoletniej (1618–1648) w terytoriach dziedzicznych oraz w ziemiach Korony św. Wacława, gdzie od 1627 r. uzyskano dziedziczość tronu, jak również w ziemiach Korony św. Stefana. Stabilizację panowania dynastii umożliwiło osiągnięcie sukcesyjności tytułu cesarza rzymskiego, co stało się możliwe dzięki zmianom wprowadzonym w zestawie kolegium elektorskiego, składającego się odtąd z 5 katolików i 3 protestantów²².
- 5) Zahamowanie rozwoju protestantyzmu na terenach dziedzicznych oraz w ziemiach Korony św. Wacława i św. Stefana²³.

---

¹⁷ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 51.

¹⁸ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 52.

¹⁹ Andrzej Wyczański. 1987. *Historia powszechna. Wiek XVI*. Warszawa: Wydawnictwa Szkole i Pedagogiczne, 138.

²⁰ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 52.

²¹ Marian Banaszak. 1989. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 1: *Czasy nowożytne 1517–1758*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 95.

²² Banaszak. 1989. *Historia Kościoła Katolickiego*. T. 3, cz. 1, 164.

²³ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 82–83.

Od początku reformacji Państwo Habsburgów Austriackich zaczęło borykać się z problemem jej rozwoju, w pierwszym rządzie dotyczącym terytorium dziedziczne. Aby zapobiec temu zjawisku, Ferdynand I jako arcyksiążę Austrii już w 1527 r. wydał powszechny zakaz o nazwie *Generalmandat*, skierowany przeciw luteranom oraz anabaptystom. Monarcha ten utożsamiał się z wyznaniem katolickim jako *advocatus ecclesiae*²⁴. Jego postawa pomagała cesarzowi Karolowi V w zwalczaniu reformacji na obszarze Niemiec²⁵. Z czasem sytuacja wyznaniowa w krajach dziedzicznych coraz bardziej się komplikowała, czego przykładem mogą stanowić domeny należące do tzw. Austrii Wewnętrznej, obejmującej: Styrię, Karyntię, Krainę, Gorycję, Istrię Wewnętrzną, Fiume, Triest i część Friuli, gdzie znaczną przewagę uzyskali protestanci. Dopiero zdecydowane działania polityczne, podjęte przez panującego tam księcia, a późniejszego cesarza Ferdynanda II, zdołały przywrócić dominację katolików, bez wzniesienia jakichkolwiek buntów oraz zamieszek²⁶.

W krajach Korony św. Wacława Ferdynand I odnosił się tolerancyjnie do Kościoła kalikstynów w Czechach (odłamu dawnej reformy husyckiej), który zbliżał się doktrynalnie do katolicyzmu, jednakże – podobnie jak na obszarach dziedzicznych – pozostawał wrogo nastawiony do wszystkich innych ruchów reformacyjnych. Na Morawach innowierców usuwano z władz miast królewskich oraz z ziemskich sądów szlacheckich²⁷. W Czechach prześladowani byli bracia czescy, stanowiący radykalny odłam ruchu husyckiego²⁸. Ferdynand I podejmował wszakże bardzo odważne działania administracyjne w sprawach od dawna nieuregulowanych. Od czasów wojen husyckich archidiecezja praska pozostawała nieobsadzona. Monarcha postanowił zmienić ten stan i w 1561 r. mianował Antoniego Prusa z Mogielnicy arcybiskupem praskim, którego pieczy poddał zarówno katolików, jak i kalikstynów, pragnąc tym sposobem doprowadzić do jedności wyznaniowej. Pomocy, temu ambitnemu zadaniu miało służyć uzyskanie od papieża Piusa IV zgody na udzielanie Komunii św. pod dwoma postaciami na terytorium Czech i Moraw²⁹.

²⁴ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 83, 85.

²⁵ Heck, Orzechowski. 1969. *Historia Czechosłowacji*, 139.

²⁶ Robert Bireley. 2020. *Ferdynand II (1578–1637). Cesarz kontrreformacji*. Tłum. Katarzyna Pachniak. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 11–14, 48–52.

²⁷ Heck, Orzechowski. 1969. *Historia Czechosłowacji*, 138–140.

²⁸ Vaclav Husa. 1967. *Historia Czechosłowacji*. Tłum. S. Pudysz, B. Szczucka. Praga: Artia, 98.

²⁹ Heck, Orzechowski. 1969. *Historia Czechosłowacji*, 140–141.

Na terenie krajów Korony św. Stefana początkowo sytuacja wyglądała inaczej niż w sąsiednich krajach czeskich. Tam Habsburgowie podejmowali starania zmierzające do opanowania całego terytorium koronnego, dlatego nie zwalczali aż tak zaciekle wyznań reformacyjnych, a nawet herezji religijnych, co celowało w rozszerzenie kręgu własnych stronników³⁰. Pomimo tego od początku XVII stulecia rozpoczął się stopniowy proces dławienia protestantyzmu, pozostającego na Węgrzech nadal silnym wyznaniem. Istotną rolę odgrywała w nim węgierska hierarchia katolicka, na czele z prymasem oraz arcybiskupem ostrzyhomskim György Szelepcsenénym, oraz biskupami György Bársonym z Waradynu (Nagyvárad) i Leopoldem Karlem von Kollonitsch-Lipoltem z Jawarynia (Győr). Kościoły i szkoły protestanckie zamykano, pastorów usuwano z urzędów, a ewangelickich urzędników relegowano, zastępując ich katolikami³¹.

Kategoryczną linię polityczną, celującą w zachowanie monokonfesyjnego katolickiego charakteru wszystkich krajów habsburskich, wyznaczył Ferdynand II. Nie zamierzał on wdrażać dla kształtującego się dynastycznego państwa jednolitego systemu biurokratycznego, wyposażonego w stosowny aparat urzędniczy właściwego czy to dla całości monarchii, czy też odpowiedniego dla poszczególnych krajów³². Drogę do rekatolizacji otwarło cesarzowi, zwycięstwo odniesione 8 listopada 1620 r. na Białej Górze pod Pragą. Po tym wydarzeniu narzucanie katolicyzmu w różnym stopniu miało miejsce we wszystkich krajach habsburskich. W Czechach, które cesarz uważał za zarzewie buntu przeciw legalnej władzy, przyjęło najbardziej radykalną formę. Na wygnanie zostali skazani wszyscy niekatolicycy duchowni, a papież Grzegorz XV cofnął zezwolenie na udzielanie Komunii św. pod dwoma postaciami. 26 lipca 1627 r. ogłoszono dekret cesarski, nakazujący wszystkim mieszkańcom Królestwa Czech i Margrabstwa Moraw wyznawanie wiary katolickiej. Jedynie Żydzi mogli pozostać przy swojej religii, natomiast wszyscy inni, którzy nie chcieli przejść na katolicyzm, musieli sprzedać majątki i udać się na emigrację, która dotknęła 120 tys. osób³³. Na terytoriach dziedzicznych monarcha działał na zasadach legalizmu w sposób adekwatny do sytuacji prawnej w poszczególnych krajach³⁴. Na obszarze Górnej Austrii wyznaczono nieszlacheckiej ludności protestanckiej termin na powrót do katolicyzmu do Wielkanocy 1626 r., natomiast w Styrii, Karyntii i Krainie nakaz ten rozszerzono na szlachtę oraz zawarto w nim

³⁰ Felczak. 1983. *Historia Węgier*, 133.

³¹ Lech Kościelak. 2010. *Historia Słowacji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 190.

³² Bireley. 2020. *Ferdynand II (1578–1637). Cesarz kontrreformacji*, 169.

³³ Witold Biernacki. 2021. *Biała Góra 1620*. Gdańsk: Fundacja.historia.pl, 343.

³⁴ Bireley. 2020. *Ferdynand II (1578–1637). Cesarz kontrreformacji*, 169–170.

rygor sankcjonujący emigrację. Z kolei na terenie Dolnej Austrii, gdzie szlachta luterkańska posiadała gwarancje wolności wyznaniowej, ograniczono się do wygnania kalwińskich kaznodziejów³⁵. W ziemiach Korony św. Stefana władca postępował znacznie ostrożniej, aby nie zniweczyć precyzyjnych zabiegów podejmowanych przez arcybiskupa ostrzyhomskiego kard. Pétera Pázmányego, z powodzeniem starającego się pokojową drogą przekonywać protestancką szlachtę na powrót do Kościoła katolickiego³⁶. W przynależącym do tych ziem Królestwie Chorwacji tamtejszy sejm stanowy już w 1609 r. uznał katolicyzm jedynym legalnym wyznaniem religijnym, co zaowocowało powszechnym poparciem dla cesarza w czasie wojny trzydziestoletniej zarówno ze strony bana, jak i stanów, torując Ferdynandowi II drogę do ogłoszenia w 1628 r. nakazu przyjęcia wyznania katolickiego przez protestancką szlachtę, dla której alternatywą pozostawało opuszczenie Chorwacji³⁷. Na Śląsku rekatolizacja przebiegała znacznie szybciej i sprawniej w dobrach stanowiących bezpośrednią własność cesarską oraz w domenach biskupów wrocławskich, aniżeli w miastach czy w rodowych księstwach śląskich, gdzie protestantyzm stanowił znaczącą siłę³⁸. Pomimo faktu, że Ferdynand II traktował niewątpliwie poważnie obowiązek krzewienia wyznania katolickiego, to w prowadzonej przez niego polityce dostrzec można początki trendu włączania Kościoła katolickiego do struktury państwa w charakterze elementu spajającego zróżnicowane kraje oraz instytucje znajdujące się pod wspólnym władztwem Habsburgów. Styl uprawianej przez monarchów polityki stał się determinantą działalności dynastycznej przez kolejne stulecia. Sprzyjał on rozwojowi specyficznej formy katolickiej kultury habsburskiej we wszystkich krajach wśród wyższych warstw społecznych, określanej mianem *Pietas Austriaca*³⁹.

Okres formowania się nowożytnego katolickiego mocarstwa habsburskiego należy wyznaczyć za Henrykiem Wereszyckim na lata 1648–1740⁴⁰. W tym czasie wzmocnieniu uległa pozycja Kościoła katolickiego, szczególnie na terytoriach dziedzicznych, gdzie regułą stało się przekazywanie majątków emigrującej szlachty protestanckiej na rzecz instytucji kościelnych, nad którymi kuratelę sprawował monarcha. Z drugiej strony rozpoczął się czas podporządkowywania Kościoła ka-

³⁵ Banaszak. 1989. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 1, 151–152.

³⁶ Bireley. 2020. *Ferdynand II (1578–1637). Cesarz kontrreformacji*, 170.

³⁷ Waław Felczak, Tadeusz Wasilewski. 1985. *Historia Jugosławii*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 181–182, 192.

³⁸ Banaszak. 1989. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 1, 152.

³⁹ Bireley. 2020. *Ferdynand II (1578–1637). Cesarz kontrreformacji*, 173.

⁴⁰ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 110–133.

tolickiego cesarzowi, który dokonał opodatkowania majątków kościelnych, zakazał klasztorom wywozu pieniędzy poza granice państwa oraz poddał gospodarkę kościelną kontroli państwa⁴¹. Terytoria dziedziczne masowo opuszczała ludność protestancka, emigrująca do niemieckich krajów niekatolickich. Dolną i Górną Austrię opuściło 40 tys. osób – w większości pochodzenia szlacheckiego, Styrię opuściło 800 rodzin szlacheckich, a Karyntię dalszych 160 rodzin. Miejsce emigrantów zajmowała nowa szlachta o proveniencji katolickiej i habsburskiej⁴². Kolejny cesarz, Ferdynand III, zabronił ogłaszania bez jego zgody bulli papieskich oraz zakazał wizytowania klasztorów przez przełożonych-obcokrajowców. Ponadto wbrew stanowisku papieża wprowadził na terenie wszystkich swych krajów obchód święta ku czci Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Każdy, kto nie dokonałby zaprzysiężenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP, nie miał prawa otrzymania doktoratu w państwie Habsburgów⁴³. To przywiązanie do doktryny immaculistycznej znajdowało w tych krajach bardzo mocny wyraz zewnętrzny. W wielu miastach monarchii habsburskiej, w centralnych miejscach wznoszono charakterystyczne wysokie kolumny, na których umieszczano figury Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Tego rodzaju kolumna została postawiona m.in. w 1697 r. na rynku w Oleśnie na Górnym Śląsku⁴⁴. Wznosi się ona również w centralnej części rynku w Widnawie, w czeskiej części Dolnego Śląska⁴⁵. Wciąż interesujący jest fakt istnienia takiej kolumny u podnóża klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie, co zapewne może budzić zdumienie, ponieważ formalnie to miasto nigdy nie było częścią składową Państwa Habsburgów Austriackich. Tym bardziej podkreślenia wymaga okoliczność, że owa kolumna została tam postawiona jako osobisty dar cesarza austriackiego Karola I, aczkolwiek w czasie znacznie późniejszym, bo w okresie I wojny światowej, kiedy władzę okupacyjną nad klasztorem jasnogórskim sprawowała administracja austro-węgierska. Wówczas w miejscu pomnika cesarza rosyjskiego Aleksandra II postawiona została rzeczona kolumna maryjna⁴⁶.

W 1651 r. wyznanie katolickie zostało ogłoszone jedyną legalną denominacją we wszystkich krajach podległych monarszej władzy Habsburgów. Dyskrymi-

⁴¹ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 127.

⁴² Czapliński, Galos, Korta. 1981. *Historia Niemiec*, 365.

⁴³ Wereszycki, 1972. *Historia Austrii*, 128.

⁴⁴ Waldemar Klinger. 2006. *Z dziejów parafii Olesno*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 291.

⁴⁵ Karel Kuča. 2011. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 266.

⁴⁶ Zob. Archiwum Państwowe w Częstochowie. Sygn. Mag Cz-4792. Akta Magistratu Miasta Częstochowy. O usunięciu pomnika Aleksandra II z Placu Jasnogórskiego.

nacja innowierców zaczęła odtąd stanowić nieodłączny element starań o likwidację samodzielności krajowej w ziemiach czeskich i węgierskich⁴⁷. W wyniku polityki dworu znacznie podniósł się poziom wykształcenia duchowieństwa, co już w połowie XVII stulecia zaowocowało wypracowaniem katolickiej świadomości mieszkańców, przejawiającej się nie tylko zewnętrznie, ale również poprzez własne przekonanie. Do tego oczywiście przyczyniał się popierany przez monarchów barokowy przepych, obecny nie tylko w architekturze kościołów, ale też przejawiający się w wyglądzie szat liturgicznych, w oprawie nabożeństw oraz w procesjach⁴⁸.

Państwo Habsburgów Austriackich w prezentowanym okresie, oczywiście na miarę swoich możliwości, poczuwało się do obowiązku pomocy militarnej innym krajom katolickim. Niewiele wspomina się w historiografii o fakcie wypowiedzenia wojny przez cesarza Ferdynanda III protestanckiemu królowi szwedzkiemu Karolowi Gustawowi X, w czasie kiedy ten dokonał najazdu na Polskę, znanego pod nazwą potopu szwedzkiego⁴⁹. Szczególne znaczenie miało wsparcie wojsk cesarskich pod dowództwem feldmarszałka Melchiora von Hatzfeldta, które istotnie przyczyniło się do odbicia zajętych przez Szwedów terytoriów polskich⁵⁰.

Dopełnieniem mocarstwowej polityki Państwa Habsburgów Austriackich było zjednoczenie wszystkich ziem Korony św. Stefana. Umożliwił je szereg zwycięskich kampanii prowadzonych przeciwko Imperium Osmańskiemu. Triumfy militarne, odniesione w bitwach pod Wiedniem oraz pod Parkanami w 1683 r., doprowadziły do złamania potęgi osmańskiej i klęski armii tureckiej. W 1686 r., po 150 latach niewoli osmańskiej, wyzwolona została Buda – jedna z dawnych stolic królów węgierskich⁵¹. Od 1687 r. tron ziem Korony św. Stefana stał się dziedziczny w ramach dynastii Habsburgów⁵². Pod władzę cesarską trafiło zależne uprzednio od Turków osmańskich Księstwo Siedmiogrodzkie⁵³. Na pozyskanych terenach węgierskich monarchowie habsburscy prowadzili politykę celującą w usunięcie z nich protestantyzmu, przy szczególnym uwzględnieniu Siedmiogrodu. Zlikwidowano dwie uczelnie protestanckie, mocno wspierano barok w budownictwie i sztuce sakralnej. Szlachta węgierska z wymienionych terenów zaczęła gremial-

⁴⁷ Kersten. 1987. *Historia powszechna. Wiek XVII*, 93.

⁴⁸ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 128.

⁴⁹ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 84.

⁵⁰ Damian Orłowski. 2007. „Potop szwedzki na ziemi wieluńskiej”. *Rocznik Wieluński* 7: 44.

⁵¹ Felczak. 1983. *Historia Węgier*, 153–154.

⁵² Kersten. 1987. *Historia powszechna. Wiek XVII*, 96.

⁵³ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 114.

nie powracać do katolicyzmu⁵⁴. Miejscowa hierarchia katolicka ogłosiła wszystkie kraje Korony św. Stefana Królestwem Najświętszej Maryi Panny. Po uzyskaniu większości w sejmie węgierskim przez katolików rozpoczęto – w nawiązaniu do powyższego – wymagać od wszystkich urzędników złożenia przysięgi na wierność Matce Boskiej, co stanowiło poważną trudność dla protestantów⁵⁵.

Na forum polityki zewnętrznej, prowadzonej w stosunku do Kościoła katolickiego, Habsburgowie korzystali z instytucji ekskluzywy, umożliwiającej zablokowanie w trakcie konklawe wyboru na papieża kandydata nieprzychylnego dla dworu wiedeńskiego. To rozwiązanie prawne pozwalało na presję ze strony władców na kardynałów, aby wybierali papieży o oczekiwanej orientacji politycznej, niwecząc tym samym szanse niewygodnych dla monarchów kandydatów⁵⁶. Prawdopodobnie pomysłodawcą ekskluzywy był cesarz Karol V, a jej formalnego wdrożenia dokonano za pośrednictwem któregoś z kardynałów, przy czym stosowano ją jako możliwość ostateczną, tj. po wyczerpaniu wszelkich innych środków⁵⁷. Przykład pełnego zastosowania wykluczenia cesarskiego stanowi konklawe z 1721 r., podczas którego austriacki kard. Michael Friedrich von Althann zawetował w imieniu cesarza Karola VI wybór kard. Fabrizio Paolucciego⁵⁸. Zdarzały się również sytuacje, w których Habsburgowie z politycznej roztropności nie wykorzystywali ekskluzywy wprost, ograniczając się do wydawania odpowiednich instrukcji polecających wykluczanie wskazanych z nazwisk kardynałów. Miało to miejsce podczas konklawe w latach 1724, 1730, 1740, 1758 i 1800⁵⁹. W tym okresie w domenach habsburskich, w których pozycja władcy katolickiego była bardzo mocna, wręcz absolutystyczna, duchowni elektorzy, wiernie zresztą oddani dynastii, doprowadzili do ukształtowania się trendu zwanego episkopalizmem, którego głównym założeniem było zakwestionowanie monarchicznej władzy papieża⁶⁰.

Należy przyjąć, że za panowania cesarza Karola VI Państwo Habsburgów Austriackich było już w pełni uformowanym nowożytnym mocarstwem katolickim, przy czym katolickość w tym kontekście wskazywała raczej na osobę świeckiego władcy, aniżeli na autorytet papieża.

⁵⁴ Felczak. 1983. *Historia Węgier*, 155.

⁵⁵ Heck, Orzechowski. 1969. *Historia Czechosłowacji*, 179.

⁵⁶ Banaszak. 1989. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 1, 208.

⁵⁷ Zdzisław Obertyński. 1958. „Weto kardynała Puzyny”. *Collectanea Theologica* 29 (1–4): 12.

⁵⁸ Wojciech Jakubowski. 2013. *Wakans Stolicy Apostolskiej w 2013 r. Wybrane zagadnienia ustrojowo-historyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 25.

⁵⁹ Obertyński. 1958. „Weto kardynała Puzyny”, 13–14.

⁶⁰ Banaszak. 1989. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 1, 206, 220, 296, 297.

3. Polityka wobec Kościoła katolickiego w latach 1740–1804

W 1740 r. zmarł cesarz Karol VI, nie pozostawiając męskiego potomka. Aby utrzymać integralność terytorialną imperium wraz z dziedziczością tronów poszczególnych krajów dla córki, Marii Teresy, cesarz postarał się za swego życia o uznanie przez inne państwa europejskie zestawu dokumentów, znanego pod nazwą sankcji pragmatycznej. Akceptacji odmówiła jedynie Bawaria⁶¹. Ogół terytoriów habsburskich sankcja pragmatyczna traktowała łącznie, z ziemiami czeskimi oraz węgierskimi jako niepodzielną, nierozdzieloną i politycznie jednolitą całość. Dawało to podstawy prawne unitarnego państwa⁶². W taki sposób Maria Teresa Habsburg objęła swym panowaniem wszystkie wymienione kraje, jednakże nie mogła zostać wybrana elekcyjnym cesarzem rzymskim⁶³. Rządy rozpoczęła od koronacji na króla Węgier, co stanowiło dobry zabieg polityczny, ponieważ mogła po nim liczyć na węgierskie jednostki militarne, szczególnie przydatne w obliczu zbrojnych interwencji⁶⁴. Celem wzmocnienia Kościoła katolickiego oraz scalenia go z państwem zaczęła używać tytułu króla apostolskiego⁶⁵.

W następstwie najazdu króla pruskiego Fryderyka II na Śląsk w grudniu 1740 r. rozpoczęły się zmagania o tę najcenniejszą gospodarczo prowincję. Trzy wojny śląskie trwały aż do 1763 r., kiedy to ostatecznie prawie cały Śląsk, bez południowych skrawków, przeszedł pod panowanie Hohenzollernów⁶⁶. Istotnym wydarzeniem tego czasu, był wybór męża Marii Teresy – Franciszka Stefana Lotaryńskiego na cesarza rzymskiego w 1745 r.⁶⁷ Urzeczywistniło się to dzięki zaangażowaniu politycznemu żony, nazywanej potocznie cesarzową, a faktycznie sprawującej realne rządy w Państwie Habsburgów Austriackich. Można odąd mówić o powstaniu dynastii Habsbursko-Lotaryńskiej. W wyniku I rozbioru ziem Rzeczypospolitej Polskiej (1772 r.) panowanie habsburskie zostało rozszerzone na Królestwo Galicji i Lodomerii⁶⁸. Cesarzowa z wielkim smutkiem podpisała przywieziony z Petersburga akt sankcjonujący rozbiór, wypowiadając przy tym słowa:

⁶¹ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 118–120.

⁶² Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, 35.

⁶³ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 96.

⁶⁴ Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, 36.

⁶⁵ Felczak. 1983. *Historia Węgier*, 173.

⁶⁶ Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, 37–38.

⁶⁷ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 137.

⁶⁸ Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, 38.

Nie zgadzam się z tym. Władca nie posiada więcej praw niż zwykły człowiek. Wielkość i potęga państwa nie będą się liczyć tam, gdzie któregoś dnia wszyscy będziemy musieli się stawić, by zdać sprawę z naszych czynów⁶⁹.

Maria Teresa wyrażała mocne przekonanie, że sprawuje rządy z łaski Bożej, dlatego postanowiła narzucić Kościołowi katolickiemu większy nadzór państwowy we wszystkich sprawach poza czysto duchowymi, od kształcenia kleryków w seminariach aż po mianowanie biskupów. Rozpoczęto przeciwdziałanie wpływom jezuitów na uniwersytetach. W 1752 r. przejęto od Kościoła cenzurę, co spowodowało powstanie państwowego indeksu ksiąg zakazanych, w sposób istotny różniącego się od indeksu kościelnego⁷⁰. Tego samego roku wprowadzono ustawy delegalizujące wspólnoty protestanckie na terenie Czech⁷¹. Dekretem z 1753 r. zobowiązano wszystkich kandydatów do kapłaństwa do ukończenia studiów teologicznych na uniwersytetach, zgodnie z przepisami państwowymi, których program opracował w okresie późniejszym opat benedyktyński Franz Stephan Rautenstrauch z Brzewnowa⁷². Szkoły ludowe zostały wyjęte spod jurysdykcji kościelnej i podporządkowane świeckim inspektorom⁷³. Naczelnym dyrektorem szkolnictwa ludowego został Johann Ignaz von Felbiger – opat klasztoru augustiańskiego w Żaganiu, autor nowej, tzw. żagańskiej metody nauczania. Czas pokazał, że była to udana reforma, ponieważ Maria Teresa uznana została za twórczynię nowoczesnego szkolnictwa ludowego⁷⁴. Przymierzono się też do podjęcia zdecydowanych kroków przeciwko zakonom poprzez wydanie w 1769 r. zakazu zakładania nowych klasztorów, uzasadnionego nadmierną ich liczbą w całym cesarstwie. Kolejnym dekretem, z 1770 r., zabroniono składania ślubów zakonnych przed 24. rokiem życia, co motywowano niestabilizowaną psychiką młodych ludzi. Papież Klemens XIV, działając na wniosek austriackiego rządu, ograniczył liczbę kościelnych świąt nakazanych w cesarstwie⁷⁵. Następnymi krokami podjętymi za

⁶⁹ François Fejtö. 1993. *Józef II*. Tłum. Alojzy Kołodziej. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 129.

⁷⁰ Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, 49–50.

⁷¹ Fejtö. 1993. *Józef II*, 149.

⁷² Bolesław Kumor. 1979. Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim (1772–1815). W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 286. Poznań – Warszawa: Pallottinum.

⁷³ Jan Wysocki. 1979. Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2, cz. 1, 239.

⁷⁴ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 153.

⁷⁵ Wysocki. 1979. Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815, 237.

panowania Marii Teresy, która od 1765 r. dzieliła się rządami ze swym synem – cesarzem Józefem II, było zakazanie instytucjom kościelnym wpłacania pieniędzy na rzecz zagranicznych władz, wprowadzenie cenzury listów pasterskich i tych wydawanych przez biskupów, których siedziba znajdowała się poza granicami imperium, oraz wdrożenie państwowego mechanizmu kontroli nad opłatami nakładanymi przez duchownych na wiernych, wraz z nadzorem nad majątkami kościelnymi i ograniczeniem zakresu funkcjonowania sądów kościelnych⁷⁶. Władczyni w istocie troszczyła się o to, aby wierni nie byli finansowo uciskani, a duchowni nie opływali kosztem ludu w zbędne dostatki⁷⁷. Wpływ papieża na Kościół w państwie Habsburgów był sukcesywnie ograniczany poprzez wprowadzenie zakazu apelacji do Rzymu bez zgody rządu oraz ustanowienie obowiązku przekazywania bulli i innych dokumentów papieskich wyłącznie za pośrednictwem rządu, które po uzyskaniu aprobaty mogły być ogłaszane w diecezjach i to tylko przez władze cywilne⁷⁸. Odnośnie do Kościoła katolickiego tradycji bizantyjskiej w Galicji monarchini od stycznia 1779 r. rezerwowała dla siebie prawo nominacji biskupów oraz ogłosiła zakaz zwracania się zakonników do Rzymu z wnioskiem o dyspensę od ślubów zakonnych⁷⁹. Zabroniła również nazywania tej wspólnoty unitami, wprowadzając dla niej oficjalną nazwę: Kościół grekokatolicki⁸⁰. Nadto cesarzowa postarała się, aby wszystkie wymienione rozporządzenia były sankcjonowane przez Stolicę Apostolską i to w randze bulli papieskiej. W zamian za ich uznanie Kościół katolicki zyskiwał w krajach imperium pozycję dominującą, albowiem tylko katolicy posiadali przywileje kultu publicznego, budowy wież kościelnych i bicia w dzwony. Maria Teresa sprzeciwiała się tolerancji religijnej dla protestantów, prawosławnych oraz Żydów, chcąc zachować monokonfesyjny charakter państwa. Szczególnie dotyczyło to protestantów, których objęto zakazem osiedlania się w czysto katolickich prowincjach i obowiązkiem przesiedlania się na terytoria, gdzie było ich więcej i stanowili bardziej zwartą społeczność, jak np. do Siedmiogrodu⁸¹. Powyższe działania nie miały dla monarchini wymiaru jedynie politycznego, ponieważ postępując według zasady: „Poza Kościołem nie ma zbawienia”, nie uznawała żadnej racji stanu, niezależnej od interesów Kościoła katolickiego

⁷⁶ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 145.

⁷⁷ Wysocki. 1979. Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815, 273.

⁷⁸ Kumor. 1979. Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim (1772–1815), 278.

⁷⁹ Tadeusz Śliwa. 1979. Kościół grekokatolicki w zaborze austriackim (1772–1815). W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2, cz. 1, 292.

⁸⁰ Zbigniew Dobrzyński. 1992. *Prawosławni i grekokatolicy w dawnej Polsce*. Cz. 2. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 78.

⁸¹ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 146.

i w jej myśl wolałaby utracić połowę poddanych, niż pozwolić na szerzenie się herezji⁸². Kodeks karny, wprowadzony w 1768 r., definiował odstąpienie od wiary katolickiej jako ciężkie przestępstwo⁸³. Troska cesarzowej o Kościół katolicki była wysoko ceniona i aprobowana, czego wyraz stanowi niewątpliwe upodobnienie rysów twarzy Matki Boskiej na figurze znajdującej się na kolumnie wzniesionej jako wotum dziękczynne ku czci Niepokalanego Poczęcia na rynku Spiskiej Soboty do rysów Marii Teresy⁸⁴.

Po śmierci władczyni w 1780 r. niepodzielne rządy nad całym imperium objął Józef II, który rozpoczął budowę nowoczesnego państwa w duchu radykalnego absolutyzmu oświeceniowego. Prezentowany przez niego sposób rozwiązań politycznych względem Kościoła katolickiego określono później mianem józefinizmu. Cesarz inspirował się przy tym teoriami biskupa pomocniczego Trewiru – Johanna Nicolausa von Hontheima, piszącego pod pseudonimem Febronius, postulującego zwierzchnią władzę soboru nad papieżem, prawo świeckich władców do obrony poddanych przed nadmiernymi wymaganiami władz kościelnych oraz ograniczenie działalności duchowieństwa jedynie do sprawowania sakramentów⁸⁵. W przeciwieństwie do zarządzeń matki, Józef wydał patent tolerancyjny, nadający protestantom i prawosławnym pełnię praw obywatelskich oraz wolność wykonywania kultu, aczkolwiek zastrzegł dla katolicyzmu – jako dla religii panującej – specjalne przywileje, wyrażające się w zakazie budowy wież oraz wejść od strony głównej ulicy dla kościelnych budowli niekatolickich, czy też w monopolu do prowadzenia urzędów stanu cywilnego jedynie przez duchownych katolickich i to również w stosunku do ludności niekatolickiej⁸⁶. Reformy józefińskie nie zrównywały bynajmniej protestantów z katolikami. Mogli oni budować zbory w gminach, w których stanowili więcej niż 100 rodzin, przy zastrzeżeniu, że zbor nie mógł przypominać kościoła i posiadać na wyposażeniu dzwonów. Kościół katolicki pozostawał w myśl prawodawstwa religią panującą, natomiast pozostałe wielkie wyznania: luterańskie, kalwińskie, prawosławne oraz żydowskie były tylko tolerowane. Na taki stan nie mogły liczyć pomniejsze, aczkolwiek liczne wyznania protestanckiej proveniencji. Cesarz nie tolerował interpretacji Pisma Świętego według własnego uznania przez swoich chłopskich poddanych i zakazał tworzenia nowych prądów

⁸² Fejtö. 1993. *Józef II*, 150.

⁸³ Małgorzata Moras. 2013. „Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 16: 136.

⁸⁴ Kościelak. 2010. *Historia Słowacji*, 219.

⁸⁵ Czapliński, Galos, Korta. 1981. *Historia Niemiec*, 418–419.

⁸⁶ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 165.

religijnych pod groźbą wymierzenia kary cielesnej 25 kijów⁸⁷. Konwersja między wyznaniem panującym a wyznaniem tolerowanymi, uznawanymi przez państwo, została zdepenelizowana⁸⁸.

Odnosnie do Kościoła katolickiego wprowadzone zostały rozporządzenia zabraniające stosowania kar kościelnych bez uprzedniego rządowego pozwolenia. Również prawo dyspensowania przypisano w 1783 r. do kompetencji monarchy. Ponadto powołano do życia komisję, której zadaniem było przygotowanie likwidacji zbędnych i zbyt licznych, zdaniem władcy, klasztorów kontemplacyjnych. W jej skład wszedł opat Rautenstrauch⁸⁹. Zniesiono składaną przez biskupów przed przyjęciem sakry przysięgę na wierność Stolicy Apostolskiej, którą zastąpiono przysięgą na wierność państwu i cesarzowi⁹⁰. Do 1786 r. zlikwidowano 738 klasztorów kontemplacyjnych w myśl zasady: „Nie może być miłym Bogu klasztor niepożyteczny ludziom”⁹¹. Środki finansowe uzyskane z przeprowadzonych likwidacji przekazano na fundusz budowy kościołów parafialnych i tworzenia nowych parafii, opłacanych przez skarb państwa, ponieważ według założenia cesarza parafie powinny być rozmieszczone równomiernie i to w taki sposób, aby wierni mieli do swojego kościoła nie dalej niż godzinę drogi⁹². Dzięki przedstawionemu rozwiązaniu w ciągu zaledwie kilku lat powstało wiele nowych parafii, a dzięki funkcjonowaniu kasy generalnej religii zapewniono uposażenie dla proboszczów⁹³. W zakresie kształcenia przyszłych duchownych monarcha przeprowadził gruntowną reformę, likwidując wszystkie diecezjalne seminaria duchowne poddane władzy miejscowych biskupów. W 1783 r. powołano w ich miejsce 5 państwowych rzymskokatolickich seminariów generalnych w: Wiedniu, ze wspomnianym już opatem Rautenstrauchem jako rektorem, Zagrzebiu, Peszcie, Pradze i Lwowie, które w 1786 r. zyskały prawo wyłącznej edukacji kleryków⁹⁴. Dla ziem słowackich, zwanych ówczesznie Górnymi Węgarami, utworzone zostało kolejne seminarium generalne w Preszburgu (Bratysławie)⁹⁵. We Lwowie zorganizowano seminarium generalne dla Kościoła

⁸⁷ Fejtő. 1993. *Józef II*, 229–230.

⁸⁸ Moras. 2013. „Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa”, 137.

⁸⁹ Wysocki. 1979. Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815, 241.

⁹⁰ Kumor. 1979. Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim (1772–1815), 278–279.

⁹¹ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 117.

⁹² Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 166.

⁹³ Guy Bedouelle. 1994. *Kościół w dziejach*. Tłum. Aldona Fabiś. Poznań: Pallottinum, 154–155.

⁹⁴ Marian Banaszak. 1991. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 2: *Czasy nowożytnie 1758–1914*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 16–17.

⁹⁵ Felczak. 1983. *Historia Węgier*, 175.

grekokatolickiego. Jego alumni uczęszczali na wykłady z teologii, realizowane na założonym przez cesarza w 1783 r. Uniwersytecie Lwowskim⁹⁶. Seminarium generalne były zazwyczaj afiliowane do wydziałów teologicznych na uniwersytetach, a realizowany w nich program został przygotowany przez władze państwowe, wobec czego najczęściej ich absolwenci stawali się wiernymi urzędnikami cesarskimi. Taki też był zamysł władcy, aby każdy duchowny był urzędnikiem państwowym, opłacanym oraz nominowanym do poszczególnych dostojenstw kościelnych przez władze cywilne, pracującym dla państwa, z nim się utożsamiającym oraz w nim znajdującym obronę swych praw przed nadmierną surowością kościelnych przełożonych. Nierzadkie były przypadki, kiedy duchowny, pozbawiony urzędu lub uprawnień przez biskupa, apelował do świeckiego gubernium, które przywracało go do utraconych praw⁹⁷.

W prezentowanym okresie rozpoczął się proces wewnętrznego spajania ziem Państwa Habsburgów Austriackich. Dla samej dynastii Cesarstwo Rzymskie stało się coraz mniej istotnym tworem. Rodziło się nowe spojrzenie na państwo, zainspirowane przez prawnika i pisarza – Josepha von Sonnenfelsa, przynaglającego wszystkie sfery społeczne do wspólnego wzięcia odpowiedzialności za krzewienie miłości do ojczyzny (w niemieckim pojęciu *Vaterland*), oznaczającej ziemię rządzone przez Habsburgów⁹⁸. Konstrukcja polityczna, nosząca nazwę Świętego Cesarstwa Rzymskiego, od czasu pokoju westfalskiego w 1648 r. będący wprawdzie niemieckim organizmem państwowym, pod względem realiów umocowania zwierzchnictwa centralnego stanowił fikcję⁹⁹. Władza cesarza rzymskiego, poza posiadłościami domu Habsburgów, była w zasadzie tylko nominalna. Z chwilą ogłoszenia się przez Napoleona Bonapartego cesarzem Francuzów, cesarz rzymski Franciszek II proklamował w 1804 r. powstanie jednolitego Cesarstwa Austriackiego, obejmującego wszystkie kraje władztwa Habsburgów, rozpoczynając sprawowanie rządów jako cesarz austriacki Franciszek I¹⁰⁰. W 1806 r. Cesarstwo Rzymskie przestało istnieć jako podmiot prawny¹⁰¹. 6 sierpnia 1806 r. cesarz Franciszek złożył urząd oraz koronę rzymską, pozostając odtąd jedynie cesarzem au-

⁹⁶ Śliwa. 1979. Kościół grekokatolicki w zaborze austriackim (1772–1815), 295.

⁹⁷ Wysocki. 1979. Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815”, 241, 256–257.

⁹⁸ Judson. 2017. *Imperium Habsburgów. Wspólnota Narodów*, 70–71.

⁹⁹ Henryk Wereszycki. 2015. Reformy Marii Teresy i Józefa II. W Henryk Wereszycki. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, 35.

¹⁰⁰ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 179.

¹⁰¹ Grodziski. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*, 134.

striackim¹⁰². Przy tej okazji warto zwrócić uwagę na podkreślanie w historiografii okoliczności samodzielnego włożenia na głowę korony cesarskiej przez Napoleona Bonapartego, co miało oznaczać jego niezależność od jakiegokolwiek władzy, również papieskiej, podczas gdy praktycznie nie zwraca się uwagi na fakt, że większość cesarzy rzymskich z dynastii Habsburgów pozostawała niekoronowanymi cesarzami elektami, co również celowało w ukazanie niezależności władzy monarchicznej. Jedynie dwóch władców habsburskich zostało koronowanych przez papieża. Fryderyk III Habsburg koronowany był w 1452 r. w Rzymie przez papieża Mikołaja V¹⁰³. Z kolei Karol V otrzymał cesarską koronę od Klemensa VII w 1530 r. w Bolonii i był ostatnim habsburskim monarchą, który przyjął insygnia cesarza rzymskiego z rąk papieskich¹⁰⁴.

4. Polityka wobec Kościoła katolickiego w latach 1804–1918

Polityka monarchii wobec Kościoła katolickiego w nowym, formalnie scentralizowanym organizmie państwowym została utrzymana w ramach systemu józefińskiego, aczkolwiek z innym akcentami, szczególnie w zakresie edukacji szkolnej, którą cesarz Franciszek I powierzył nadzorowi kościelnemu. Pozwalało to na kontrolę ze strony proboszczów, którzy wyposażeni w odpowiednie narzędzia zobowiązani byli do zwalczania wszelkich doktryn sprzecznych z nauką Kościoła, właśnie w ramach działalności szkół ludowych. Podobne rozwiązanie ukształtowało się w przypadku szkół średnich, poddanych nadzorowi wyższych instancji kościelnych. Należy podkreślić, że generalnie duchowieństwo godziło się z rolą urzędnika państwowego, wyznaczoną mu przez monarchię. Wszelkie sugestie dotyczące zawarcia konkordatu regulującego wzajemne relacje pomiędzy państwem a Kościołem katolickim były odrzucane, albowiem taki konkordat stałby się pewnego rodzaju ograniczeniem absolutnej władzy cesarza¹⁰⁵. Ten charakter polityki zachowawczej, prowadzonej przede wszystkim przez kanclerza Klemensa von Metternicha, odpowiadał nawet papieżowi Grzegorzowi XVI, który pozostawał wdzięczny Austrii za pomoc militarną udzieloną na początku jego pontyfikatu¹⁰⁶.

¹⁰² Czaplński, Galos, Korta. 1981. *Historia Niemiec*, 451.

¹⁰³ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 46.

¹⁰⁴ Martyn Rady. 2022. *Habsburgowie*. Tłum. Maciej Antosiewicz. Warszawa: Bellona, 97.

¹⁰⁵ Wereszycki. 1972, *Historia Austrii*, 176–177, 194–195.

¹⁰⁶ Banaszak. 1991. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 2, 97.

Z biegiem czasu odstępowano od józefinizmu. Działo się to bardzo wolno ze względu na zaakceptowanie tego prądu – oczywiście w różnym stopniu i nie we wszystkich aspektach – nawet przez biskupów austriackich, z których spora część jeszcze w 1842 r. była za utrzymaniem zakazu odbywania przez duchownych studiów w Rzymie¹⁰⁷. Na pewnych polach działalności kościelnej doszło do zmian niedługo po śmierci Józefa II w 1790 r. Kolejny cesarz – Leopold II zaraz po objęciu tronu zniósł seminaria generalne, powierzając jednocześnie sferę edukacji kleryków jurysdykcji biskupów. Był to proces długotrwały, co można dostrzec na przykładzie Galicji, gdzie pierwsze seminarium diecezjalne udało się uruchomić dopiero w 1819 r. w Przemyślu¹⁰⁸. Pomimo tego Nadworna Komisja Studiów nadal wskazywała wzorcowe podręczniki dla alumnów seminariów duchownych. Wprowadzanie jakichkolwiek innych książek, a w szczególności wydanych w Rzymie, było zabronione. Profesorowie mianowani byli przez władze państwowe, a zdolniejszych kleryków z obszaru całej monarchii kierowano na studia do Wiednia, gdzie formowano ich w duchu lojalności do państwa austriackiego¹⁰⁹. Rząd nieprzychylnie odnosił się do wszelkich godności honorowych, którymi papież mógł obdarowywać austriackich duchownych (dotyczyło to każdego szczebla). Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku powołania jakiegoś kapłana albo biskupa na urząd w kurii rzymskiej. Stąd na łączną liczbę 196 kardynałów kreowanych w latach 1780–1835 tylko 5 było Austriakami, podczas gdy Francuzów promowano aż 17, a Hiszpanów – 10¹¹⁰. W świadomości władz pozostało przekonanie, że Kościół katolicki ma pozostać filarem wspierającym tron. Dlatego rząd austriacki zwalczał wszelkie formy ateizmu, uważając je za niebezpieczne dla państwa¹¹¹. Oficjalnie cesarze Franciszek I oraz Ferdynand I wyrażali się w sposób pozytywny o reformach józefińskich, aczkolwiek wydawane pod ich rządami dekrety były zbliżone do oczekiwania strony kościelnej. Zawarto w nich m.in.: polecenie prowadzenia bibliotek przez parafie, zezwolenie na organizowanie kwest przez zakony, czy też pozwolenie na zakładanie bractw i reorganizację dekanatów przez biskupów. Dekretem z 1840 r. nakazano lekarzom, aby w przypadku stwierdzenia śmiertel-

¹⁰⁷ Banaszak. 1991. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 2, 97.

¹⁰⁸ Wysocki. 1979. Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815, 242, 251–252.

¹⁰⁹ Wincenty Urban. 1979. Dzieje ustroju Kościoła w zaborze austriackim. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2, cz. 1, 624.

¹¹⁰ Bolesław Kumor. 1985. „Kardynałat biskupa krakowskiego Jana Puzyny”. *Analecta Cracoviensia* 17: 493.

¹¹¹ Wincenty Urban. 1979. Dzieje Kościoła w zaborze austriackim. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2, cz. 1, 579.

nego zagrożenia powiadamiali rodzinę chorego o konieczności przyjęcia sakramentów¹¹².

Sytuacja zaczęła się zmieniać z chwilą objęcia władzy w 1848 r. przez osiemnastoletniego cesarza Franciszka Józefa I, który rozpoczął rządy w duchu tzw. neoabsolutyzmu, a w Kościele katolickim widział siłę jednoczącą wielonarodowe państwo. Pragnął on uczynić z Cesarstwa Austriackiego przodujące w Europie katolickie mocarstwo. Dekretem z 18 kwietnia 1850 r. zniesiony został józefiński system publiczno-kościelny, co umożliwiło zawarcie 18 lipca 1855 r. konkordatu ze Stolicą Apostolską, w swych postanowieniach umownych oddającego antyliberalne nastawienie obydwu sygnatariuszy. W ramach konkordatu Kościół katolicki uzyskał liczne przywileje oraz znacznie korzystniejszą pozycję względem państwa, niż posiadałby ją w jakimkolwiek innym kraju sąsiednim¹¹³. Cesarz zachował co prawda prawo do obsadzania biskupstw i kanonikatów w kapitułach katedralnych, ale został zobowiązany do tępienia wszelkich poglądów przeciwnych nauce Kościoła, któremu zagwarantowano wolność do korespondencji z Rzymem, wpływ na szkoły publiczne oraz właściwość kompetencyjną wszystkich spraw sądowych z zakresu prawa małżeńskiego¹¹⁴. Zachowano pozytywną pozostałość systemu józefińskiego, który nie wymagał od kandydatów na wyższe urzędy kościelne pochodzenia szlacheckiego. Tak więc dość wcześnie osoby stanu chłopskiego zostawały kanonikami, a nawet biskupami, czego dobrym przykładem może być pasterz tarnowski Jerzy Grzegorz Wojtarowicz, kreowany biskupem już w 1840 r.¹¹⁵ Cesarstwo Austriackie po ratyfikowaniu konkordatu miało zarezerwowane cztery stałe miejsca w zestawie kolegium kardynalskiego. Kardynałów, nazywanych koronnymi, prezentował każdorazowo cesarz drogą poufną przez kancelarię państwa, ministerstwo spraw zagranicznych i ambasadę austriacką przy Stolicy Apostolskiej¹¹⁶. Konkordat przetrwał do 1871 r., kiedy na mocy decyzji kanclerza Friedricha Beusta został zerwany z powodu ogłoszenia dogmatu o nieomyślności papieża. Rezultatem obrad Soboru Watykańskiego I oraz brakiem pojedynczej polityki ze strony Rzymu rozczarował się również sam cesarz Franciszek Józef I, ogłaszając konkordat za upadły i zniesiony, argumentując to przyjęciem nowego dogmatu, na mocy którego rzymski kontrahent stał się kimś innym niż podmiot, z którym umowa

¹¹² Bolesław Kumor, Daniel Olszewski. 1979. Episkopat, duchowieństwo, duszpasterstwo. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2, cz. 1, 584.

¹¹³ Stanisław Grodziski. 1978. *Franciszek Józef I*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 56–57.

¹¹⁴ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 241.

¹¹⁵ Kumor, Olszewski. 1979. Episkopat, duchowieństwo, duszpasterstwo, 585.

¹¹⁶ Kumor. 1985. „Kardynałat biskupa krakowskiego Jana Puzyzny”, 495.

została zawarta, wobec czego: „Państwo czuje się zobowiązane do zapobieżenia ujemnym skutkom przyjętego stanowiska dla życia publicznego”. W odpowiedzi na taki przebieg zdarzeń postanowiono Kościół i jego instytucje poddać większemu nadzorowi państwa, oczywiście w bardziej ograniczonym zakresie, jak miało to miejsce w przypadku józefinizmu¹¹⁷.

W momencie, w jakim wydawać by się mogło, że pewne instytucje prawne są już przestarzałe, a nawet zapomniane, powróciły one z pełną siłą i mocą na początku XX w. Chodziło m.in. o rolę ekskluzywy, która została zastosowana podczas konklawe po śmierci papieża Leona XIII w 1903 r. Wówczas to ksiądz biskup krakowski – kard. Jan Puzyna, w imieniu cesarza austriackiego i apostolskiego króla Węgier Franciszka Józefa I, wniósł ekskluzywę wobec osoby sekretarza stanu zmarłego papieża – kard. Mariano Rampolliego, blokując jego wybór na stolicę Piotrową. Było to ostatnie w historii wykorzystanie tego rodzaju narzędzia, którego używania w przyszłości paradoksalnie zakazał wybrany podczas wspomnianego konklawe papież Pius X¹¹⁸. Kard. Jan Puzyna uprzedził kard. Rampollę już przed głosowaniem 2 sierpnia 1903 r., że w razie jego wyboru wniesie wobec niego ekskluzywę, co też później uczynił po ogłoszeniu wyników głosowania, w którym kard. Rampolla otrzymał 30 głosów, kard. Sarto 24 głosy, kard. Gotti 6 głosów i kard. Oreglia 2 głosy¹¹⁹.

Ostatnim, ale bardzo istotnym i zarazem interesującym akordem w przedmiocie tematu opracowania jest krótkie panowanie cesarza Karola I, który przez papieża Jana Pawła II w 2004 r. ogłoszony został błogosławionym Kościoła katolickiego, a którego proces kanonizacyjny jest w toku¹²⁰. Cesarz swoją osobą prezentował prawdziwie chrześcijańską postawę. Przede wszystkim uznał, że rozpoczęcie wojny w 1914 r., która przekształciła się w konflikt globalny, była największym błędem monarchii, dlatego wszystkie osoby współodpowiedzialne za tę decyzję zdegradował i zdjął ze stanowisk. W zaledwie trzy tygodnie po objęciu tronu złożył pierwszą propozycję zawarcia pokoju (takich propozycji monarcha wystosował do stron konfliktu jeszcze kilka). Francuski poeta Anatol France określił władcę mianem jedyne go rozsądnego człowieka wojny światowej, którego nikt nie słucha¹²¹. Wszystkie zabiegi pokojowe

¹¹⁷ Wereszycki. 1972. *Historia Austrii*, 259–262.

¹¹⁸ John-Peter Pham. 2005. *Następcy Świętego Piotra. Kulisy śmierci i wyboru papieża*. Tłum. Tomasz Bieroń. Poznań: Wydawnictwo Żysk i S-ka, 86.

¹¹⁹ Jacek Urban. 2002. „Relacja kard. Jana Puzyny o konklawe 1903 r. i o jego słynnym weto”. *Folia Historica Cracoviensia* 8: 275.

¹²⁰ Elżbieta Zarych. 2015. *Karol I Habsburg. Chrześcijański cesarz końca monarchii*. Kraków: Wydawnictwo eSPE, 5–10.

¹²¹ Zarych. 2015. *Karol I Habsburg*, 140–141.

Karola uzyskały pełne poparcie papieża Benedykta XV. Monarcha podejmował także działania humanitarne: osobiście troszczył się o żywność dla poddanych, której w okresie wojny bardzo brakowało, polecił podczas zimy zaopatrywać mieszkańców w opał na koszt dworu cesarskiego, dbał o dobre traktowanie jeńców wojennych, osobiście wizytując obozy, wprowadził powszechną amnestię dla wyroków sądów wojskowych (również wobec dezertków, na co nie było stać żadnej ze stron konfliktu), zakazał stosowania gazów bojowych i pocisków zapalających na froncie jednostkom austriackim, zabronił atakowania przez łodzie podwodne statków pasażerskich i handlowych, sprzeciwił się budowaniu domów publicznych, do których powszechnie uczęszczali żołnierze (nie dając się przekonać oficerom twierdzącym, że są one budowane dla zdrowia żołnierzy oraz bezpieczeństwa ludności). Zamiast tego polecił rozdawać różańce i zwiększyć liczbę Mszy św. odprawianych w jednostkach wojskowych¹²².

Podsumowując, należy wskazać, że w obliczu proponowanego pokoju ze strony Austro-Węgier to w istocie państwa ententy odpowiadają za dalszą eskalację działań militarnych I wojny światowej, które skutkowały milionami ofiar, ignorując w zupełności propozycje, oferty, apele, układy i ugody padające ze strony cesarza Karola, wspieranego przez papieża Benedykta XV. Państwa te, funkcjonujące w duchu wojującego ateizmu, antyklerykalizmu oraz radykalnego liberalizmu, jako swój priorytet uznały zniszczenie klerykalnej, katolickiej monarchii habsburskiej. Wszystkie tzw. wolnościowe siły europejskie i światowe były zdeterminowane, żeby usunąć z mapy świata jedyne już katolickie mocarstwo¹²³. Powszechnie w historiografii odwoływano się do Francji doby I wojny światowej jako do wzorca wolnościowego, czemu przeczą fakty obiektywne, wskazujące, że to republikańskie państwo w ogóle nie liczyło się ze śmiercią własnych obywateli, a żołnierzy traktowało jak mięso armatnie, skazując ich na śmierć za to, że nie chcieli np. zdzierać spodni z poległych towarzyszy broni¹²⁴. Tutaj uwidacznia się kontrast: łaska i amnestia cesarska dla dezertków, szpiegów i zdrajców monarchii w Austrii oraz śmierć za odmowę okradania zwłok współtowarzyszy we Francji¹²⁵.

¹²² Zarych. 2015. *Karol I Habsburg*, 135–137.

¹²³ Zarych. 2015. *Karol I Habsburg*, 141–155.

¹²⁴ Robert Attal, Denis Roland. 1996. „La justice militaire en 1914 et 1915: le cas de la 6e armée”. *Mémoires de la Fédération des Sociétés d’Histoire et d’Archéologie de l’Aisne* 41: 142, 149, 152.

¹²⁵ Zarych. 2015. *Karol I Habsburg*, 137.

*

W niniejszym artykule przeanalizowano dostępne w języku polskim opracowania dotyczące dziejów Kościoła w Państwie Habsburgów Austriackich, uzupełnione o teksty francusko- i czeskojęzyczne w przypadku szczegółowych problemów badawczych. W konkretnym przypadku: budowy kolumny ku czci Niepokalanego Poczęcia NMP pod klasztorem na Jasnej Górze niezbędne było sięgnięcie do źródeł archiwalnych z uwagi na sprzeczności zawarte w dostępnych opracowaniach. Na podstawie przeprowadzonych analiz badawczych należy wyciągnąć następujące wnioski:

- 1) W latach 1526–1918 posiadłości Domu Habsburgów, Cesarstwo Austriackie oraz Monarchia Austro-Węgierska tworzyły w praktyce to samo państwo pod innymi nazwami, zachowując ciągłość historyczną, polityczną i terytorialną w zasadniczym trzonie.
- 2) Siłą spajającą ten organizm państwowy był Kościół katolicki.
- 3) Polityka prowadzona przez Habsburgów celowała w podporządkowanie sobie Kościoła i uczynienia z niego usłużnej części maszyny państwowej.
- 4) Państwo zmierzało do marginalizacji nadrzędnych władz kościelnych, starając się zachować łączność ze Stolicą Apostolską w zakresie jedynie niezbędnym.
- 5) W zależności od aktualnej sytuacji politycznej władze modyfikowały swoje relacje z Kościołem, a w szczególności ze Stolicą Apostolską.
- 6) Pomimo występujących słabości władcy byli ludźmi autentycznie wierzącymi, a państwo zachowywało chrześcijański charakter. Ponadto nasuwa się jeszcze jeden wniosek ogólny, odnoszący się również do czasów współczesnych. Państwo Habsburgów Austriackich wywarło wielki wpływ na kształt katolicyzmu na terenach podległych i to na wszystkich płaszczyznach, począwszy od liturgicznej poprzez muzyczną, architektoniczną, a zatem szeroko rozumianą kulturową, aż po charytatywną. Podróżując po krajach, które niegdyś to państwo habsburskie tworzyły, można również dzisiaj odnaleźć wiele zaskakujących podobieństw, np. w zwyczajach religijnych na Górnym Śląsku i na Słowacji. Odmienność kulturową można zauważyć również w ramach państw, które zawierają w sobie terytoria dawnej monarchii, sąsiadujące z obszarami, które do niej nie należały, jak ma to miejsce w przypadku Galicji w Polsce, Siedmiogrodu i części Banatu w Rumunii, Południowego Tyrolu we Włoszech czy Wojwodiny w Serbii. Pomimo upływu lat wskazane podobieństwa i różnice obecne tam są nadal.

*

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Częstochowie

Sygn. Mag Cz-4792. Akta Magistratu Miasta Częstochowy. O usunięciu pomnika Aleksandra II z Placu Jasnogórskiego.

Opracowania

- Attal Robert, Roland Denis. 1996. „La justice militaire en 1914 et 1915: le cas de la 6e armée”. Mémoires de la Fédération des Sociétés d’Histoire et d’Archéologie de l’Aisne 41: 133–158.
- Banaszak Marian. 1989. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 1: *Czasy nowożytne 1517–1758*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Banaszak Marian. 1991. *Historia Kościoła katolickiego*. T. 3, cz. 2: *Czasy nowożytne 1758–1914*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Batowski Henryk. 1982. *Rozpad Austro-Węgier*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bator Juliusz. 2005. *Wojna Galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*. Kraków: Libron.
- Bedouelle Guy. 1994. *Kościół w dziejach*. Tłum. Aldona Fabiś. Poznań: Pallottinum.
- Biernacki Witold. 2021. *Biała Góra 1620*. Gdańsk: Fundacja.historia.pl.
- Bireley Robert. 2020. *Ferdynand II (1578–1637). Cesarz kontrreformacji*. Tłum. Katarzyna Pachniak. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Cetnarowicz Antoni. 2015. Przedmowa. W Henryk Wereszycki. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków: Wysoki Zamek, 5–16.
- Czapliński Władysław, Galos Adam, Korta Waclaw. 1981. *Historia Niemiec*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dobrzyński Zbigniew. 1992. *Prawosławni i grekokatolicy w dawnej Polsce*. Cz. 2. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Fejtő François. 1993. *Józef II*. Tłum. Alojzy Kołodziej. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Felczak Waclaw. 1983. *Historia Węgier*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Felczak Waclaw, Wasilewski Tadeusz. 1985. *Historia Jugosławii*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grodziski Stanisław. 1978. *Franciszek Józef I*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Grodziski Stanisław. 1998. *Habsburgowie. Dzieje dynastii*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Heck Roman, Orzechowski Marian. 1969. *Historia Czechosłowacji*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Husa Vaclav. 1967. *Historia Czechosłowacji*. Tłum. S. Pudysz, B. Szczucka. Praga: Artia.
- Jakubowski Wojciech. 2013. *Wakans Stolicy Apostolskiej w 2013 r. Wybrane zagadnienia ustrojowo-historyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Judson Pieter M. 2017. *Imperium Habsburgów*. Tłum. Sławomir Patlewicz. Warszawa: Bellona.
- Kersten Adam. 1987. *Historia powszechna. Wiek XVII*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Klinger Waldemar. 2006. *Z dziejów parafii Olesno*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Kościelak Lech. 2010. *Historia Słowacji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kuča Karel. 2011. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri.
- Kumor Bolesław. 1985. „Kardynałat biskupa krakowskiego Jana Puzyny”. *Analecta Cracoviensia* 17: 493–503.
- Kumor Bolesław. 1979. Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim (1772–1815). W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 277–287. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Kumor Bolesław, Olszewski Daniel. 1979. Episkopat, duchowieństwo, duszpasterstwo. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 584–592. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Moras Małgorzata. 2013. „Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 16: 131–149.
- Obertyński Zdzisław. 1958. „Weto kardynała Puzyny”. *Collectanea Theologica* 29 (1–4): 10–48.
- Orłowski Damian. 2007. „Potop szwedzki na ziemi wieluńskiej”. *Rocznik Wieluński* 7: 25–45.
- Pham John-Peter. 2005. *Następcy Świętego Piotra. Kulisy śmierci i wyboru papieży*. Tłum. Tomasz Bieroń. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Rady Martyn. 2022. *Habsburgowie*. Tłum. Maciej Antosiewicz. Warszawa: Bellona.
- Śliwa Tadeusz. 1979. Kościół Grekokatolicki w zaborze austriackim (1772–1815). W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 288–301. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Urban Jacek. 2002. „Relacja kard. Jana Puzyny o konklawe 1903 r. i o jego słynnym weto”. *Folia Historica Cracoviensia* 8: 273–276.
- Urban Wincenty. 1979. Dzieje Kościoła w zaborze austriackim. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 576–584, 592–612. Poznań – Warszawa: Pallottinum.

- Urban Wincenty. 1979. Dzieje ustroju Kościoła w zaborze austriackim. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 617–619, 626–628. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Gleise-Horstenau von Edmund. 2019. *Upadek Austro-Węgier*. Tłum. Katarzyna Mróz-Mazur. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Wereszycki Henryk. 1972. *Historia Austrii*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wereszycki Henryk. 2015. Reformy Marii Teresy i Józefa II. W Henryk Wereszycki. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*. Kraków: Wysoki Zamek, 33–46.
- Wyczański Andrzej. 1987. *Historia powszechna. Wiek XVI*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wysocki Jan. 1979. KościołKatolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815. W *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918. Red. Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński, 235–277. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Zarych Elżbieta. 2015. *Karol I Habsburg. Chrześcijański cesarz końca monarchii*. Kraków: Wydawnictwo eSPe.

*

Streszczenie: Opracowanie przedstawia problematykę wpływu polityki cesarskiej na funkcjonowanie Kościoła katolickiego w Państwie Habsburgów Austriackich w latach 1526–1918, uwzględniając przemiany uwarunkowane wydarzeniami historycznymi, postępem w zakresie nauk, transformacjami ustrojowymi oraz zmianami terytorialnymi na przestrzeni tego okresu. Pierwsze punkty stanowią eksplikację tematu opracowania, dokonując prezentacji definicji państwa wraz z ustaleniem jego granic, podejmując następnie omówienie oraz przedstawienie problematyki ukonstytuowania się monarchii w charakterze europejskiego mocarstwa, przyjęcia przez nie katolickiej orientacji wyznaniowej oraz sprawowania w niej nowoczesnych, jak na swe czasy, rządów. Dwa kolejne punkty przedstawiają istotne elementy, prowadzonej przez władców polityki wobec Kościoła katolickiego, z uwzględnieniem dwóch okresów historycznych. Warte zauważenia jest to, że temat ten nie był dotąd podejmowany w polskiej literaturze przedmiotu jako osobne zagadnienie, ani też jako próba syntezy.

Słowa kluczowe: Habsburgowie, Austria, cesarstwo, Kościół katolicki, papież.

Abstract: The Impact of Imperial Policy on the Functioning of the Catholic Church in the Austrian Habsburg State from 1526 to 1918. The study addresses the impact of imperial policy on the functioning of the Catholic Church in the Austrian Habsburg State from 1526 to 1918, taking into account transformations determined by historical events, advanc-

es in science, political transformations and territorial changes over the period. The first two points are an explication of the topic of the study, making a presentation of the definition of the state with the establishment of its borders, then undertaking a discussion and presentation of the issues of the monarchy's constitution as a European power, its adoption of a Catholic religious orientation and its exercise of modern, for its time, governance. The next two sections present the essential elements of the rulers' policies toward the Catholic Church, taking into account two historical periods. The whole thing closes with a conclusion. It should be noted that this topic has not yet been addressed in the Polish literature as separate issues, or as an attempt at synthesis.

Keywords: Habsburgs, Austria, the Empire, the Catholic Church, the Pope.

